

بررسی ساختار سوره مائده با رویکرد ساختار

درختی

محمد رضا آرام^۱

فاطمه لایقی^۲

چکیده

دید ساختاری به سوره‌ها نگرش نوینی در تفسیر قرآن است که در آن هر سوره دارای یک روح کلی و غرض اصلی است و تمامی آیات و مباحث مطرح شده در سوره به صورت منطقی و بخش‌بندی شده به آن غرض مرتبط می‌شوند. برای ترسیم ساختار هر سوره از ابزارها و روشهایی استفاده می‌شود که مهمترین آن‌ها سیاق سوره است. ترسیم ساختار سوره‌ها فواید ارزنده‌ای دارد که از جمله آن‌ها می‌توان به درک جلوه‌ای جدید از اعجاز قرآن کریم، مقابله با شبهه پراکندگی و گسیختگی آیات و دفاع از اعتقادات شیعه اشاره نمود. برای نشان دادن این شیوه تفسیری سوره «مائده»، انتخاب گردید؛ که از سوره‌های بزرگ قرآن کریم است و اواخر عمر پیامبر (ص) نازل شده است؛ بنابراین آخرین رهنمودهای دین مبین اسلام در آن وجود دارد و وصیت نامه وحی است. ساختار سوره مائده با سبک‌های مختلفی قابل ارائه است؛ در این پژوهش «سبک نمودار درختی» برای نمایش ساختار سوره مائده برگزیده شده است. غرض اصلی سوره مائده وفای به عهد و تبعیت از حاکم الهی است که راه حفظ دین می‌باشد و محتوای سوره نسبت به تغییر و تعطیل احکام و حاکم الهی هشدار می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: ساختار، سوره، مائده، غرض، عهد.

moh.Aram@iauctb.ac.ir

۱- استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

۲- دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۵/۷/۲۷ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۵/۱۲/۳

بیان مسئله

مسئله ارتباط و تناسب آیات با یکدیگر از دیر باز مورد توجه قرآن پژوهان بوده است. اما نکته مهمی که کمتر به آن پرداخته شده است هماهنگی کلی آیات یک سوره است که هدف واحدی را دنبال می‌نمایند.

سوره مائده به عنوان یکی از سوره‌های بلند قرآن که در اواخر عمر پیامبر نازل شده است و در بردارنده آیاتی است که موضوعات به ظاهر مختلفی دارد. در این پژوهش به این سوالات می‌پردازیم که:

- ۱- اگر سوره مائده دارای هدف واحدی است، چگونه می‌توان آیات مختلف المضمون آن را با هدف واحد سوره مرتبط کرد؟
- ۲- درک ساختار سوره مائده چه فایده‌ای دارد؟

ضرورت تحقیق

ساختار سوره مائده با سبک‌های مختلفی تاکنون از سوی قرآن پژوهان ارائه شده است که از میان آن‌ها می‌توان به سبک نمودار محتوایی در تفسیر کاشف، بی‌آزار شیرازی و حجتی؛ سبک گزارش محتوایی در کتاب درآمدی بر تحقیق در اهداف و مقاصد سوره‌ها، شحاته؛ سبک ساختاری با محوریت سوره بقره در الاساس؛ سعید حوی؛ سبک گزارش اجمالی در المیزان، طباطبایی و سبک استدلالی در کتاب نظم قرآن عبدالعلی بازرگان بررسی شده است، اما هیچ‌کدام از ساختارهای موجود ارتباط آیات و روابط آن‌ها را با یکدیگر و با غرض سوره در نموداری گویا و روشن ترسیم ننموده‌اند به گونه‌ای که در کمترین فرصت بتوان به ساختار کلی سوره دست یافت و مقاصد اصلی آن را درک نمود. لذا در این پژوهش پس از آنکه غرض اصلی سوره تعیین شد ساختار درختی سوره ارائه می‌گردد. ضمناً برای دستیابی به ساختار درختی سوره مائده نخست از تأمل در سیاق سوره بهره گرفته شد سپس برای اطمینان از محور اصلی بدست آمده از دیگر روشهایی که مورد توجه قرآن پژوهان است استفاده می‌گردد.

۱- سیاق سوره «مائده»

با توجه به پیوستگی لفظی (ارتباط لفظی، اسلوبی، بلاغی) و محتوایی، سیاق سوره در سه بخش بررسی شده است. برای سهولت فهم، هر بخش شامل زیر بخش هایی شده است که به آن عنوان کلام اطلاق گردیده است.

۱-۱- بخش اول سوره آیات ۱ تا ۴۰

این بخش شامل سه کلام است: کلام اول آیات ۱-۱۴؛ کلام دوم آیات ۱۵-۲۶؛ کلام سوم آیات ۲۷-۴۰

۱-۱-۱- کلام اول آیات ۱ تا ۱۴

آیه ۱ با خطاب آغاز شده است. خطاباتى که در ابتداء آیات آمده است برای بیان عقود، تکالیف و عهود خدا و بندگانش است. (فخررازی، ۱۱/۱۵۳) آیه ۱ مقدمه‌ای بر آیات بعدی است و براعت استهلال سوره می‌باشد، زیرا که ظهور العقود در جمیع عقود است و اعم از عقود انسان‌ها با خدا و عقود با همنوعان خود است. عقود شامل عقدهای تکوینی و تشریعی است، از جمله عقدهای تشریعی احکام الهی است. در ادامه‌ی آیه ۱ مصداقی از این عقود «أُجِلْتُ لَكُمْ بِهَيْمَةٍ الْأَنْعَامِ» بیان شده است. محتوای آیه ۲ از مصادیق «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» است چون عهد الهی است که انسان آن را پذیرفته و در نتیجه وفا به آن واجب است. (جوادی‌آملی، ۲۱/۵۲۸) در آیه ۱ استثناء «إِلَّا مَا يُنْتَلَىٰ عَلَيْكُمْ» آمده است و در آیه ۳ این استثناء تلاوت شده است. در لابه لای مباحث احکام سخن از یأس کفار از دین اسلام، اِکمال دین و اتمام نعمت است که در وسط آیه ۳ به صورت جمله معترضه بیان شده است که نشان دهنده اهمیت این بحث و برای برجسته‌سازی غرض خداوند می‌باشد. با استفاده از روایات (بحرانی، ۲/۲۲۳) بارزترین نعمت، نعمت ولایت علی بن ابیطالب (ع) است، می‌توان این طور نتیجه گرفت که خداوند می‌خواهد بیان کند که مومنان علاوه بر توجه به احکام، باید توجه به حاکم الهی داشته باشند. در آیات ۴ و ۵ بخش دیگری از احکام بیان شده است. آیه ۵ با «الیوم» شروع شده است و این تصدیق، نظیر «الْیَوْمَ یَبْسُ الَّذِينَ كَفَرُوا» و «الْیَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ» در آیه ۳ می‌باشد که گزارش خبر و حادثه مهمی است

زیرا در جاهلیت برخی حیوانات را حرام‌گوشت می‌دانستند (عیاشی، ۱/۳۵۷) و در این زمینه بدعت‌هایی ناروا داشتند که خداوند آن‌ها را با بیان اصل حلال بودن طیبات در آیات ۴ و ۵ نفی کرده است. (جوادی‌آملی، ۲۲/۳۵) در آیه ۶ به طیبات توأم جسمی و روحی یعنی نماز، وضو و پاکیزگی می‌پردازد. (بی‌آزارشیرازی و حجتی، ۳/۵۴) آیه ۷ موکّد و متّمّ آیه ۶ است. (طباطبایی، ۵/۲۳۵) در آیه ۸ مومنان را به وصف ایمان مخاطب ساخت که منشأ همه نعمت‌هاست. (ابن عاشور، ۵/۵۵) مراد از این تعبیر تحریک و تشویق آنها بر اطاعت با اخلاص از تکالیف الهی است. (فخررازی، ۱۱/۱۸۴) در آیه ۹ مژده و در آیه ۱۰ بیم می‌دهد، زیرا نوید و هشدار دو ماده از مواد میثاق میان خدا و انسان است. (بی‌آزارشیرازی و حجتی، ۳/۶۲) آیه ۱۱ یادآوری مومنان است به اینکه نجات آنان از شر دشمنان و تبدیل ضعف آنان به قوت نعمت الهی بوده، نه نتیجه تلاش خودشان پس باید توکل بر خدا بکنند. آیات ۱۲ تا ۱۴ نیز شاهد مثالی برای اخذ میثاق و عاقبت نقض آن در بنی اسرائیل می‌آورد تا مسلمین از آن عبرت گیرند و مانند آنان نقض پیمان نکرده و مورد لعن خدا قرار نگیرند.

بنابراین غرض این کلام چنین می‌باشد: «توجه دادن به وفای عهد الهی در اجرای احکام الهی تحت ولایت حاکم الهی و آثار دنیوی و اخروی آن و بیان نقض عهد یهود و نصارا»

۱-۲-۱- کلام دوم آیات ۱۵ تا ۲۶

کلام اول با خطاب به مؤمنان آغاز شد ولی در این کلام اهل کتاب مخاطب می‌باشد و از نظر محتوایی بیان کار شکنی‌های عملی یهود که از اهل کتاب هستند اشاره دارد و حال آنکه ظاهر کلام اول در بیان وفای به عقود بود.

در نداء الهی آیه ۱۵ که خطاب به اهل کتاب است، خداوند آنان را به اسلام دعوت نموده است (سید قطب، ۲/۸۶۱) سپس در آیه ۱۶ پذیرش پیامبر و کتابش را باعث رسیدن به هدایت الهی معرفی می‌کند. آیه ۱۷ مطرح می‌کند که اهل کتاب، درباره اصول اعتقادی نیز پیمان شکستند چون به تثلیث، الوهیت عیسی و ابن الله بودن او معتقد شدند. (جوادی‌آملی، ۲۲/۱۹۸) آیه ۱۸ به نفی نبوت تشریفی یهود و نصارا و بطلان داعیه قرب و محبت آنان نزد خدا می‌پردازد. (همان، ۲۰۹) آیه ۱۹ دومین خطاب به اهل کتاب و متّمّ محاوره اول در آیه ۱۵ است. (همان، ۲۲۴) در آیه ۱۹

می‌فرماید آن تبیین پیغمبر ص برای اتمام حجت بر اهل کتاب است. (طباطبایی، ۵/۲۴۳) آیات ۲۰ تا ۲۶ به بیان شمه‌ای از تاریخ بنی اسرائیل می‌پردازد که چگونه مخالفتشان با پروردگار سبب شد که چهل سال در بیابان سرگردان بمانند. (مدرسی، ۲/۲۸۱)

بنابراین غرض این کلام این‌گونه می‌باشد: «دعوت اهل کتاب به رسالت رسول خدا ص و تبعیت از هدایت ایشان به عنوان اتمام حجت و هشدار نسبت به مخالفت با آن حضرت و بیان آثار سوء پیمان شکنی گذشتگان»

۱-۱-۳- کلام سوم آیات ۲۷ تا ۴۰

گسست از کلام قبل به دلیل عدم ارتباط لفظی و تغییر خطاب از اهل کتاب به پیامبر ص است و در ادامه نیز خطاب متوجه مؤمنین شده است. در آیه ۲۷ خطاب از اهل کتاب عوض شده و مخاطب پیامبر گرامی ص می‌باشد اما با توجه به این‌که ضمیر در «علیهم» به اهل کتاب باز می‌گردد و در واقع خداوند از زبان پیامبر ص با اهل کتاب سخن گفته است.

بیان عاقبت حسادت فرزندان حضرت آدم در آیات ۲۷ تا ۳۴ هشدار می‌دهد که حسادت آنها باعث عدم پذیرش رسالت پیامبر گرامی ص نشود. هابیل مصداق فرد با تقوا و قایل مصداق بی‌تقوایی است و در ادامه یکسری از احکام را مطرح می‌کند. آیه ۳۵ با بیان مقامات چهارگانه (لزوم تقوا، ابتغای وسیله، جهاد و رستگاری) و صف مومنان متقی را بیان می‌کند (جوادی آملی، ۲۲/۴۱۵) و به دنبال بیان عواقب و نتایج و کیفرهای سخت راه قبیله‌ای، در آیات قبل در این آیه راه هابیلی و اسماعیلی که راه فلاح و رستگاری است؛ به مسلمانان با ایمان نشان داده می‌شود. (بی‌آزار شیرازی و حجتی، ۳/۱۰۴) آیه ۳۵ سخن از بشارت به مومنین است و آیه ۳۶ به مطلب مقابل آیه ۳۵ اشاره می‌کند. آیه ۳۷ در ادامه آیه ۳۶ است و شدت عذاب اخروی کافران را می‌رساند تا هشدار می‌دهد برای کفر پیشگان باشد. آیه ۳۸ کیفر تجاوز به اموال مردم را بیان می‌کند. محاربه با خدا و رسولش گاهی با سرقت نیز همراه است، بدین سبب در کنار حکم و حد محارب، در این آیه حکم و حد سرقت هم بیان شده است. بر این اساس، جمله «وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ» عطف بر آیه «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ» است؛ یعنی «وَجَزَاءُ السَّارِقِ وَالسَّارِقَةِ...». (ابن عاشور، ۵/۹۸ - ۹۹) اجرای بعضی احکام الهی مثل قطع کردن دست دزد هر چند به ظاهر خشن و نا مناسب است

ولي تقوي الهي در عمل به اين احكام مي‌باشد هر چند كه حكمت آن را در نياييم. آيه ۳۹ عطف به آيه قبل است (طيب، ۱۱۴) و باب توبه را به روي خطاكاران آيه قبل باز مي‌كند. آيه ۴۰ تحليلي براي آيات قبل است و حكم كلامي آيات قبل را بيان مي‌دارد. خداوند حدود و قوانين را تنظيم مي‌كند و اجراي آن را از پيامبر ص مي‌خواهد و مردم را هم به پذيرش ولايت پيغمبر ص و منصوبان او فرا مي‌خواند. (جواد آملی، ۴۵۳/۲۲) لذا غرض اين كلام را چنين عنوان مي‌كنيم:

« تبیین احكام الهی و دستور به اجرای آنها با رعایت تقوا الهی در عمل به دستورات دین در پرتو توجه به علم و قدرت خداوند »

۱-۴- تناسب بين كلام هاي بخش و غرض بخش اول

در كلام اول دعوت به وفای عهد نسبت به حكم حاكم الهی مطرح شد، همچنين به نقض ميثاق يهود و نصارا كه همان اهل كتاب مي باشند اشاره شد. در كلام دوم آثار سوء پيمان شكني اهل كتاب را بيان نموده است كه اين كلام مي تواند نمونه اي براي عبرت گيري مومنان باشد تا پايندي به عهد داشته باشند. در كلام سوم نيز پس از بيان حسادت به عنوان عاملی برای نپذيرفتن دستورات الهی، برخی از احكام را با اشاره به حكمت تشريعشان بيان می‌كند، سپس مومنان را به عمل به احكام دعوت نموده است؛ يعني وفای به عهد نسبت به حكم در واقع اجراي آن حكم مي‌باشد در نتيجه غرض اين بخش را اين گونه مي‌توان نوشت:

«توصيه به تقوا و وفای به عهد الهی در اجرای احكام الهی تحت ولايت حاكم الهی با عبرت گيري از آثار پيمان شكني اهل كتاب »

۱-۲- بخش دوم آيات ۴۱ تا ۸۶

اين بخش داراي چهار كلام به شرح زيراست:

كلام چهارم آيات ۴۱ تا ۵۰؛ كلام پنجم آيات ۵۱ تا ۵۸؛ كلام ششم آيات ۵۹ تا ۶۹؛ كلام هفتم آيات ۷۰ تا ۸۶.

ضمناً جدایی بخش دوم از بخش اول به دلایل زیر است:

در كلام چهارم خطاب از اهل كتاب عوض شده و مخاطب پيامبر ص گرديده است و اين خطاب در آيه ۶۷ نيز تکرار شده است. در بخش قبل محور بحث وفای به عهد نسبت به حكم و

حاکم بود و در این بخش محور بحث، ولایت پذیری می‌باشد. در کلام چهارم هر چند بحث حکم مطرح شده و متناسب با قبل می‌باشد ولی این حکم، حکم ولایی و قضایی است و با حکم قبل در بخش قبل فرق دارد.

۱-۲-۱- کلام چهارم آیات ۴۱ تا ۵۰

اتصال آیات ۴۲ و ۴۳ به آیه ۴۱ روشن است. آیه ۴۴ به منزله تعلیل نسبت به آیه قبل است. آیات ۴۵ و ۴۶ عطف به آیه ۴۴ شده‌اند. همچنین بقیه آیات نیز بوسیله واو به یکدیگر عطف گردیده‌اند به جزء آیه ۵۰ که استفهام و فاء تفریع آن نشان می‌دهد که نتیجه آیه ۴۹ است. بنابراین ارتباط آیات کاملاً واضح است.

آیه ۴۱ سر فصل آیات ده گانه ی بعد است که درباره یهود خیبر و فتنه انگیزی آنان سخن می‌گوید و تحلیل سیاسی و اجتماعی گردهمایی‌هایی در مخالفت با پیامبرص را می‌نماید. آیات ۴۱ تا ۴۳ افشای توطئه یهودیان و منافقان؛ آیات ۴۴ تا ۴۷ تبیین و شرح وظایف یهودیان و مسیحیان و آیات ۴۸ تا ۵۰ وظایف پیامبرص در مقابل توطئه را بیان می‌نماید.

خداوند متعال چون برخی از تکالیف را در آیات پیشین بیان کرد و می‌دانست که بعضی از مردم شتابان به آن‌ها کفر می‌ورزند، پیامبرش را به صبر و تحمل سفارش کرد و به وی فرمان داد که اندوهگین نشود. (فخر رازی، ۱۱/۲۳۷) از سیاق آیات برمی‌آید که در آن میان طائفه‌ای از منافقین بودند که به هر طرف که اهل کتاب مایل می‌شدند آنان نیز متمایل می‌شدند. (طباطبایی، ۵/۳۳۹) لذا در این ده آیه مسئله حکم و ما انزل الله موج می‌زند. در بحث توطئه، ضلع اصلی منافقان هستند. جریان بعد از حضرت رسول همین جریان منافقان این آیات است. لذا حضرت زهرا(س) آیه ۵۰ را در خطبه فدکیه، در حمایت از ولایت امیرالمؤمنان (ع) قرائت کردند. (طبرسی، الاحتجاج، ۱/۲۶۷) بنابراین غرض کلام را این‌گونه می‌شود عنوان کرد:

«رفع نگرانی رسول خدا ص و دعوت به حکم ولایی و قضایی براساس آنچه خدا نازل کرده است و مطرح کردن منافقان و فتنه یهود و بهانه جویی آنان در برابر اجرای احکام الهی»

۱-۲-۲- کلام پنجم آیات ۵۱ تا ۵۸

خطاب جدید «یا ایها الذین امنوا» نشانه‌ای بر جدایی این آیات از ما قبل است. پیوستگی

آیات کلام پنجم بدلیل تکرار خطاب «یا ایها الذین آمنوا» و ارتباط محتوایی واضح حول نهی از اولیاء قرار دادن یهود و نصاری می‌باشد.

آیه ۵۱ سرفصل آیات بعد است و موضوع تبری از اهل کتاب را مطرح می‌کند. این آیه مومنان را از محبت، نصرت و پذیرش سرپرستی یهود و نصارا نهی می‌کند و تأکید می‌کند که اگر مومنی ولایت آنها را پذیرفت، از آنها می‌شود. سپس آیه ۵۲ مصداق را بیان می‌کند زیرا برخی مسلمانان بیمار دل، بواسطه رابطه پنهانی، شتابان به بیگانگان گرایش می‌یابند.

راز تأکید بر نهی از گرایش به اهل کتاب، بخاطر پیشگیری از خطراتی است که در اثر گرایش روحی به آنان دامنگیر مسلمین می‌شود. نظیر نفوذ سرجون مسیحی در دربار بنی‌امیه که واقعه کربلا را با حضورش در اتاق جنگ رهبری و هدایت کرد. (طبری، ۴/ ۲۵۸) در ادامه آیه ۵۳ به بررسی نگاه و منطق مومنان درباره اهل کتاب می‌پردازد.

آیه ۵۴ هشدار می‌دهد که گرایش به یهود و نصارا پیدا کرده‌اند. همچنین دلالت بر بی‌نیازی خداوند از مردان دارد و بر قدرت‌نمایی خداوند نیز اشاره دارد، زیرا خداوند با بیان اوصاف مجاهدان نستوه نشان می‌دهد که می‌تواند چنین گروه شایسته‌ای را بیاورد. (طباطبایی، ۵/ ۴۱۵) حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه) و پیروانش، کامل‌ترین مصداق برای این گروه برجسته‌اند؛ هر چند در آنان منحصر نیست. (جوادی‌آملی، ۲۳/ ۷۵)

آیه ۵۵ به ذکر کسانی که قبول ولایتشان لازم و واجب می‌باشد می‌پردازد. (بی‌آزارشیرازی و حجتی، ۳/ ۱۳۷) آیه ۵۵ ولایت و سرپرستی را منحصر کرد و مصادیق را بیان نمود سپس در آیه ۵۶ ضمن تشویق به پذیرش اصل ولایت، پذیرندگان آن را از مصادیق حزب الله دانسته است که همواره پیروزند. (زحیلی، ۶/ ۲۳۷) در آیه ۵۷ با تأکید بیشتر و با اشاره به علت حکم، از دوست گرفتن عموم کافران نهی می‌کند (همان، ۶/ ۲۴۰) و این آیه در مقام تحذیر مومنان است. مضمون آیه ۵۸ نیز از قبیل ذکر خاص بعد از عام است. (جوادی‌آملی، ۲۳/ ۱۷۱)

در این دسته از آیات سه آیه ۵۴، ۵۱ و ۵۷ آیاتی هستند که اصل غرض کلام از آنها به دست می‌آید که هر سه با اسلوب «یا ایها الذین آمنوا» آغاز می‌شود و هر سه در واقع حول يك محور می‌گردند که عبارتست از: «تحذیر مومنان از اولیاء قرار دادن اهل کتاب و دعوت به پذیرش اولیای الهی».

۱-۲-۳- کلام ششم آیات ۵۹ تا ۶۹

در این آیات مخاطب از مؤمنان عوض شده، و پیامبر گرامی (ص) مخاطب این دسته از آیات می‌باشد؛ البته مخاطب به صورت مستقیم رسول خداص و به طور غیر مستقیم اهل کتاب می‌باشند. موضوع آیات پیشین عدم اولیاء قرار دادن اهل کتاب بود و مخاطب مسلمانان بودند، ولی در اینجا به بیان ویژگی‌ها و انحرافات فکری و اعتقادی و بیان کار شکنی‌ها و... اهل کتاب پرداخته می‌شود. لذا شروع دسته جدیدی از آیات محسوب می‌شود.

مطالب مطرح شده در آیات این کلام به نوعی به افشاگری عقاید و انحرافات اهل کتاب اشاره دارد و سعادت آنان را در اقامه بدون کم و کاست تورات و انجیل و قرآن بیان می‌فرماید و آیه ۶۷ اگر چه بصورت جمله معترضه آمده است ولی از نظر محتوا کاملاً هماهنگ با غرض کلام است.

«بعضی از مفسران مانند فخر رازی و شیخ عبده، احادیث مربوطه به غدیر خم در شان نزول آیه ۶۷ را پذیرفته اند؛ اما چون آیات قبل و بعد آن در مورد یهود است، چنین پنداشته اند که آیه نمی‌تواند در ارتباط با ولایت علی (ع) باشد. و بعضی از مفسران شیعه در پاسخ دست به توجیه زده و قائل به عدم ارتباط میان آیات قرآن شده‌اند.» (بی‌آزارشیرازی و حجتی، ۱۵۴/۳) ولی در تفسیر کاشف تناسب و ارتباط آیه ۶۷ با دیگر آیات سوره به شکلی شگفت‌انگیز ترسیم شده و سپس اینطور نتیجه‌گیری شده است که: «با این ابلاغ، یهود و نصاری باید دریابند که دیگر دوره ولایت و فرمانروایی آنان بسر رسیده و اینک نوبت ولایت و خلافت مسلمانان است و این ولایت و فرمانروایی دیگر به سوی آنان باز نخواهد گشت و حتی بعد از مرگ پیامبر، استقلال و خلافت و فرمانروایی مسلمانان با ولایت و سرپرستی علی بن ابیطالب (ع) و سایر مومنان واقعی تداوم خواهد یافت.» (همان، ۱۶۰/۳)

با توجه به اینکه این کلام خطاب به رسول خداص بوده و و چندین بار به ایشان خطاب شده است (قل یا اهل الکتاب - قل هل انبئکم - یا ایها الرسول) و به ایشان اطلاعاتی از وضعیت یهود و دفع فتنه آنان داده شده است، این کلام در صدد تثبیت نقش رسول خداص و آماده کردن اجتماع برای ابلاغ مسأله ولایت می‌باشد؛ بنابراین غرض این کلام را چنین می‌توان نوشت:

«آماده سازی رسول خدا ص و جامعه برای ابلاغ و انتقال واقعه حکم ولایی در مقابل انتقام گیری و طغیان گری اهل کتاب»

۱-۲-۴- کلام هفتم آیات ۷۰ تا ۸۶

اگرچه این آیه‌ها از نظر خطاب با آیات کلام قبل یکسان شده است ولی از آنجا که ارتباط محتوایی مشهود نیست در کلامی جداگانه بررسی می‌شوند. در آیه ۷۶ (قُلْ أَتَعْبُدُونَ) و در آیه ۷۷ (قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ) آمده است و پیامبر در مخاطب با اهل کتاب است.

آیه ۷۰ دلیل پایگاه فکری و اعتقادی نداشتن اهل کتاب خصوصاً یهود را برای اقامه دین الهی بازگو می‌کند که همان پیمان شکنی و هوامحوری آنان است که نتیجه‌اش تکذیب و کشتار انبیای الهی بود. آیه ۷۱ ریشه اعتقادی این هوامداری اهل کتاب بررسی و نقد می‌شود. آنان خود را برتر از دیگران می‌پنداشتند، بدین سبب گمان می‌داشتند که عقوبت الهی دامگیرشان نمی‌شود و در ارتکاب به هر جنایتی آزادند. (ابن عاشور، ۱۶۷/۵)

آیه ۷۲ پوچی گمان مسیحیان درباره الوهیت حضرت مسیح را اثبات می‌کند. (ابن عاشور، ۱۷۰/۵؛ زحیلی، ۲۷۱/۶) آیه ۷۳ انحراف از توحید به تثلیث، به عنوان نمونه‌ای از عدم بصیرت آنان آورده شده است سپس در آیه ۷۴ راه را برای این باطل‌گرایان باز گذاشته و آنان را به توبه و نهی پذیری تشویق کرده است. (جوادی‌آملی، ۳۴۹/۲۳) آیه ۷۵ پندار الوهیت حضرت عیسی (ع) را با آوردن چند دلیل رد می‌کند و در آیه ۷۶ با خطاب به همه کسانی که غیر او را می‌پرستند، روشن کرد که غیر خدا هیچ چیزی شایسته الوهیت نیست. (زحیلی، ۲۷۶/۶)

در آیه ۷۷ به اعتقادات باطل مشترک یهود و نصارا اشاره می‌کند که یکی از آن‌ها غلو در دین است که دو گونه افراط و تفریط را شامل می‌گردد. در آیه ۷۸ به دو علت از علل ملعون شدن آنها که معصیت و تعدی مستمر است، اشاره می‌کند و آیه ۷۹ علت دیگری برای ملعون شدن را بازگو می‌نماید که نهی پذیر نبودن و تداوم گناهان است. آیه ۷۹ به نقش مهم نهی از منکر اشاره می‌کند و آیه ۸۰ بیان وصفی دیگر از اوصاف کافران بنی اسرائیل و در واقع، دلیل چهارم برای لعن آن‌هاست. (طباطبایی، ۸۲/۶) آیه ۸۱ در ادامه آیه پیشین است و علت مومن نبودن اهل کتاب را به شکل قیاس استثنایی بیان می‌کند. (ابن عاشور، ۱۸۲/۵) آیه ۸۲ عداوت یهود و مودت نصارا را بیان می‌دارد.

پس از لعن و دورباش کفر پیشگامان و علمای ریاکار از زبان داود و عیسی (ع) آیه ۸۲ نمونه ای از این قوم پیامبرکش و معاصر رسول اکرم ص را نشان می دهد که چگونه پیمان با آن حضرت را نقض کردند و با سخت ترین دشمنان مسلمانان یعنی مشرکان هم پیمان شدند.

مفاد آیه ۸۳ و ۸۴ تتمه دلایل نزدیکی مسیحیان با مسلمانان است که در آیه ۸۲ مطرح شد. آیه ۸۵ پاداش مسیحیان نیکوکار را بیان می کند (همان، ۸۸) و آیه ۸۶ بنا بر سنت قرآن کریم که جمع بین تبشیر و انذار، وعد و وعید است جزای گناهکارانی را بیان می کند که به خدا کفر ورزیدند و آیات الهی را تکذیب نمودند. (رشید رضا، ۷ / ۱۵)

در این آیات محور بحث این است که از تفریط و افراط نهی می کند؛ هم در مسائل اعتقادی و هم در مسائل رفتاری. آیات ۷۸ تا ۸۱ دلیل اصلی تبعیت از گذشتگان را عدم ایمان به خدا و رسولش و آنچه بر او نازل شده بیان می کند. بنابراین غرض کلام این گونه خواهد بود:

«عدم ایمان حقیقی به خدا و رسول و آنچه بر او نازل شده، علت تولی اهل کتاب از گذشتگان کافرشان؛ به بیان دیگر نقد افراط و تفریط اعتقادی و رفتاری اهل کتاب»

۱-۲-۵- تناسب بین کلام های بخش دوم و غرض بخش دوم

در کلام چهارم، بحث رفع نگرانی رسول نسبت به کار شکنی اهل کتاب و توصیه به حکم ولایی و قضایی طبق فرمان خدا است. در نتیجه این کلام زمینه ابلاغ حکم ولایت را در کلام های بعدی (ششم) آماده می کند و در کلام بعد مومنان را از ولی قرار دادن اهل کتاب بر حذر داشته و دعوت به پذیرش اولیای الهی می کند. در کلام ششم بحث آماده سازی رسول خدا ص و جامعه برای ابلاغ حکم ولایی در مقابل طغیان گری اهل کتاب است. بنابراین، این کلام در پی تثبیت کلام قبل است که مومنان باید از اهل کتاب نترسیده و از ولی الهی که توسط رسول ابلاغ می شود تبعیت نمایند. کلام هفتم نیز ریشه یابی و علت تولی اهل کتاب از گذشتگان است تا مؤمنان با توجه به این مطلب متمایل به تولی اهل کتاب نشوند؛ همچنین رفتار افراطی و تفریطی آنان را گوشزد می کند تا مؤمنان مانند آنها عمل نکنند، بنابراین این کلام هم تابعی از کلام پنجم می باشد. کلام چهارم نیز مقدمه ای است برای ابلاغ حکم ولایت. لذا غرض این بخش را این گونه می توان نوشت: «نفی ولایت اهل کتاب و پذیرش اولیاء الهی براساس آنچه خدا نازل کرده است»

۱-۳- بخش سوم آیات ۸۷ تا ۱۲۰

این بخش شامل دو کلام می‌باشد: کلام هشتم آیات ۸۷-۱۰۸؛ کلام نهم آیات ۱۰۹-۱۲۰.

در بخش دوم بحث در نفی ولایت اهل کتاب بود و در این آیات بیان احکام الهی و دعوت به اجرای احکام، محور بحث می‌باشد. همچنین خطاب و محتوا نیز عوض شده است.

۱-۳-۱- کلام هشتم آیات ۸۷ تا ۱۰۸

کلام با خطاب «یا ایها الذین امنوا» آغاز شده و تکرار ۷ بار این خطاب نشان دهنده ادامه سیاق است، خصوصاً که محتوای این خطابها هم درباره احکام و دستوراتی است که به مؤمنان داده می‌شود، فلذا اتصال آیات به همدیگر کاملاً واضح است.

دو آیه اول، طبیات و حلالهای الهی را ذکر می‌کند و از حرام کردن حلالهای الهی نهی می‌کند و به مناسبت آن، احکام قسم خوردن را که در آن آیه بکار رفته بیان می‌کند و در ادامه احکام خمر و میسر و... را بیان می‌دارد و بعد به ذکر احکام صید در احرام می‌پردازد و حکم بحیره و سائبه و... را ذکر کرده و قول کافران را تکذیب می‌نماید و در آخر به تقوی و احکام وصیت اشاره می‌کند و کلام را خاتمه می‌دهد. بنابراین محور این آیات احکام الهی و لزوم اجرا و عمل به آن می‌باشد. با توجه به اینکه در آیه ۹۲ فرمود که مومنان باید از خدا و رسول خداص اطاعت بکنند (اطيعوا الله و اطيعوا الرسول...) معلوم می‌شود که مومنان باید احکام الهی را از رسول خداص دریافت نموده و طبق رهنمودهای ایشان عمل نمایند بنابراین غرض این کلام را این‌گونه می‌توان عنوان نمود: «دعوت مومنان در جهت عمل به احکام طبق بیان رسول گرامی (ص)»

۱-۳-۲- کلام نهم آیات ۱۰۹ تا ۱۲۰

از آیه ۱۰۹ وارد فضای قیامت می‌شود و در انتهای آیه عبارت «انت علام الغیوب» می‌آید. سپس آیات در همین فضا ادامه می‌یابند، بخصوص در آیه ۱۱۹ با عبارت «هذا يوم ينفع الصادقین...» اشاره به همین فضا دارد. تکرار عبارت «انت علام الغیوب» در آیه ۱۱۶ نیز دلیل بر پیوستگی این آیه با مجموعه بعد می‌باشد.

آیه ۱۰۹ سرفصل مجموعه‌ای از آیات پسین است، فخر رازی در «التفسیر الکبیر» (۱۲۹/۱۲) و طبرسی در «مجمع البیان» (۴۰۲/۳) این احتمال را بیان کرده‌اند. زیرا هر جا قرآن کریم بخواهد بخشی را جداگانه یاد کند، نخست سرفصل آن را ذکر و سپس زیر مجموعه آن را شرح می‌کند. براین اساس، آیه «یوم یجمع الله الرسل...» سر فصل قصه حضرت عیسی (ع) و سوال و جواب جزئی و کلی از وی درباره توحید و شرک است.

در آیات بعد، خداوند تصویری از پاسخ بنی اسرائیل به حضرت عیسی (ع) را در برابر آنهمه نعمات و معجزات و ولایت تکوینی و تشریعی به عنوان نمونه ارائه می‌دهد تا درسی باشد برای انسانها در برابر دعوت پیامبر اکرم ص و نعمت اسلام و ولایت. (بی‌آزارشیرازی و حجتی، ۲۳۳/۳)

برای آیه ۱۰۹ جوابی در آیات ۱۱۶ تا ۱۲۰ می‌آید که از رسولان الهی سوال می‌شود که مردم شما را چگونه اجابت کردند و بیان شد که بعضی از مردم برخلاف رهنمودهای پیامبرشان، عمل کرده و منحرف شده‌اند یعنی پیامبران به رسالت الهی خویش عمل کرده‌اند. در آیات ۱۱۰ تا ۱۱۵ خداوند به کارهایی که برای هدایت مردم کرده است اشاره دارد؛ به اینکه رسولان الهی را با معجزات برای هدایت مردم فرستاده و حتی بعضی معجزات درخواستی آنان را نیز اجابت نموده تا آنان هدایت شوند. بنابراین غرض این کلام این گونه است:

« امانت داری کامل پیامبران در ابلاغ پیام الهی و کوتاهی مردم در حفظ آن باعث تحریف شده است (و یا هشدار نسبت به تحریف آن)»

۱-۳-۴- تناسب بین کلام‌های بخش سوم و غرض بخش سوم

در کلام هشتم وظیفه مومنان در تبعیت از دین طبق بیان رسول خدا ص بیان شد و در کلام نهم نیز به امانتداری رسولان الهی و هشدار نسبت به کوتاهی مردم در حفظ دین اشاره شد. بنابراین غرض این بخش را می‌توان این گونه بیان نمود:

«وظیفه مومنان در تبعیت از دین (احکام الهی) طبق بیان رسول خدا ص و هشدار نسبت به تغییر دین»

۱-۴- بیان غرض سوره مائده

از توجه به غرض بخش‌های سه‌گانه مشخص می‌شود که این سوره در بیان راه‌های حفظ دین از انحرافات اشاره دارد به این صورت که ابتدا بیان می‌کند وفای به عهد نسبت به حکم و حاکم بهترین راه برای حفظ دین از انحراف است. بخش دوم سوره هشدار است نسبت به انحراف از حاکم الهی و بخش سوم نیز هشدار است نسبت به تغییر دین و لزوم تبعیت از احکام الهی طبق بیان رسول خداص که بهترین راه حل برای حفظ دین می‌باشد. جهت مشترک همه بخش‌ها را می‌توان این‌گونه بیان نمود:

« وفای به عهد و تبعیت از حاکم الهی راه حفظ دین و هشدار نسبت به تغییر یا تعطیل حکم و حاکم»

در نتیجه برجسته‌ترین موضوع این سوره مسئله ولایت و رهبری و اطاعت از ولی امر است. (جوادی‌آملی، ۴۸۸/۲۱)

۲- نام سوره

علت نامگذاری "سوره مائده" بخاطر این است که داستان نزول مائده برای یاران مسیح - در آیه ۱۱۴- این سوره ذکر شده است (مکارم شیرازی، ۵۶۹/۳) که از باب تسمیه کل باسم جزء است، از روایات معلوم می‌شود که در زمان رسول خداص به وسیله خود آن حضرت این سوره «مائده» نامیده شده است. (قرشی، ۵/۳)

نامگذاری سوره به «مائده» با غرض اصلی سوره کاملاً متناسب است. هدایت تشریعی خداوند با پیامبران و جانشینان آنان صورت می‌گیرد. این شواهد نشان از وجود رابطه معناداری بین «مائده» و «نعمت ولایت» دارد. شاید بتوان وجه تشابه این دو را الهی و آسمانی بودنشان دانست. بنابراین آن مائده نیز «نماد» تعهدی است که حواریون در برابر نعمتهای الهی پذیرفته‌اند تا به ولایت الهی حضرت مسیح پایبند باشند. (خامه‌گر، ۳۹)

۳- آیات آغازین و پایانی سوره «مائده»

سوره مائده به عنوان براءت استهلال با پیش زمینه لزوم رعایت پیمان آغاز می‌شود: «او فوا بالعقود» که از روشن‌ترین مصادیق آن پیمان، وفاداری به ولایت و امامت اهل بیت به ویژه علی (ع)

است، چنان که وفا به توحید و پذیرش نبوت از دیگر مصادیق آن است. موضوع وفا به پیمان در پایان این سوره نیز - به عنوان «رَدَّ الْعَجْزِ إِلَى الصِّدْرِ» - آمده است: حضرت مسیح (ع) به خدای سبحان عرض می‌کند که به پیمان خود وفا کرده و چیزی به مردم نگفته، جز آنچه خدا فرمان داده است. (جوادی آملی، ۴۸۸/۲۱ - ۴۸۹)

۴- فضای نزول سوره «مائده»

پیش از اسلام زعامت و پیشوایی عرب، از آن قریشیان بود و چون مکه فتح شد و قریش خود را در مقابله با اسلام و پیامبر اکرم ص ناتوان دید، تسلیم پیامبر ص شد و به دنبالش سایر مردم حجاز نیز خود را تسلیم کرده و فوج فوج به اسلام گرویدند. (ابن هشام، ۲۰۵/۴) از آیه «فَقَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَآئِرَةٌ» (المائده، ۵۲) می‌توان فضای سیاسی حاکم بر مدینه در زمان نزول سوره را تا اندازه‌ای به دست آورد: نظام اسلامی در مدینه مستقر شده بود و مسئولان دینی در تثبیت و تقویت آن می‌کوشیدند و منافقان داخلی و اقلیت‌های غیر موحد، احساس ناامنی می‌کردند و با مشرکان در خارج، روابطی داشتند تا در صورت شکست اسلام راهی برای نجات خود داشته باشند. مشرکان نیز در بیرون مدینه در پی براندازی نظام اسلامی بودند. (جوادی آملی، ۴۹۰/۲۱) این افراد مناسب‌ترین زمان را، بعد از رحلت پیامبر می‌دانستند. در نتیجه تلاش‌های عملی پیامبر در اواخر عمرشان در این جهت بود که اسلام را به سنت زوال ناپذیر الهی یعنی ولایت پیوند بزنند، به همین دلیل با بیان‌های مختلف در حدیث وزارت (صدوق، ۵۹؛ مجلسی، ۱۶۳/۱۸)، منزلت (کلینی، ۱۰۷/۸؛ بخاری، ۲۴/۵)، طیر مشوی (مجلسی، ۳۵۵/۳۸؛ متقی هندی، ۱۶۷/۱۳) و... به این کار پرداخت، باز در حجه الوداع و در غدیر خم آن را گوشزد نمود و با صراحت تمام همگونی قرآن و عترت را بیان کرد. ترس پیامبر از عدم پذیرش ولایت امیرالمومنان (ع)، از آلودگی فضای سیاسی آن زمان حکایت دارد، به گونه‌ای که پیامبر ص با همه شهادتی که داشت تا با تأمین الهی و نزول «والله يعصمكم من الناس» (المائده، ۶۷) تضمین نشد، امر ولایت را با مردم در میان نگذاشت.

در سوره مائده خداوند بیان می‌کند که مسلمانان تعطیل و تغییر در حکم و حاکم الهی ندهید و به عهد الهی ولایت پایبند باشید. بنابراین فضای نزول سوره مائده، حاکی از غرض اصلی سوره است که همان پایبندی به عهد‌ها بخصوص عهد ولایت می‌باشد.

۵- شأن نزول آیات مهم سوره «مائده»

توجه به «شأن نزول» آیات - بخصوص آیات مهم - کمک به کشف غرض سوره می‌نماید. آیات شریفه اکمال، تبلیغ و ولایت در سوره مبارکه مائده از آیات کلیدی و محوری هستند و نقش مهمی در کشف غرض سوره به‌عهده دارند که به‌علت بی‌توجهی به شأن نزول و نفهمیدن معانی بلندشان مورد غفلت برخی از مفسران اهل سنت قرار گرفته‌اند؛ سپس آنان در تشخیص موضوع اصلی سوره دچار لغزش شده‌اند.

شأن نزولهای متعدد و قطعی الصدور درباره آیات سه‌گانه مذکور ثابت می‌کند که این آیات درباره ولایت حضرت علی علیه السلام پس از پیامبر صلی الله علیه و اله نازل شده است و همگی به پیمان الهی ولایت اشاره دارند و با غرض اصلی سوره که درباره وفای به عهد و پیمانها بخصوص پیمانهای الهی و اجرای حلال و حرام خداست پیوندی ناگسستنی دارند. اگر معنای این آیات به کمک شأن نزول آنها به‌درستی درک می‌شد هر مفسری بی‌درنگ از خود سؤال می‌کرد که چرا سه آیه مهم پیرامون ولایت در سوره مائده قرار داده شده است؟ چه ارتباطی بین غرض سوره و پیمان الهی ولایت وجود دارد؟

آنگاه با اندکی تأمل درمی‌یافت که از آنجا که غرض سوره درباره عهد و پیمان است، این آیات در آن گنجانده شده‌اند. (خامه‌گر، ۱۴۶-۱۴۷)

۶- مدنی بودن سوره «مائده»

همه مفسران این سوره را مدنی می‌دانند (ابوالفتوح رازی، ۶ / ۲۱۴؛ قرطبی، ۶ / ۳)؛ البته در زمان و مکان نزول آن اختلاف دارند: برخی نزول آن را هنگام بازگشت رسول خدا (ص) از حدیبیه (قرطبی، ۶ / ۳؛ ابن عاشور، ۵ / ۵)، گروهی نزول بعضی آیات آن را در روز عرفه در عرفات (زرکشی، ۱ / ۱۹۵)، برخی هنگام بازگشت پیامبر از حجة الوداع (طباطبایی، ۵ / ۲۰۲) و دسته‌ای عید غدیر می‌دانند. (رشید رضا، ۶ / ۹۵)

بررسی ساختار سوره مائده با رویکرد ساختار درختی ۷۱

این گوناگونی نظرها منافاتی با مدنی بودن سوره ندارد. البته می‌توان این‌گونه گفت که خداوند بخش اعظم این سوره، از جمله آیه اکمال دین و مسئله ولایت را در روز عرفه نازل کرد و پیامبر اکرم ضمن تلاوت آن‌ها در روز عرفه، بیان ولایت را بخاطر مصالحی تا روز غدیر خم به تأخیر انداخت. برخورد با اهل کتاب و دعوت آنها به میانه‌روی در عقاید و افکار و اندیشه‌ها و نیز مبارزه با منافقین که از ویژگیهای سور مدنی است، همچنین توجه ویژه این سوره به مباحث حکومتی ما را در رسیدن به غرض اصلی سوره که وفای به عهد ولایت است، رهنمون می‌باشد.

۷- کلمات کلیدی سوره مائده

واژگان مهم این سوره شامل ولایت، تقوی، فسق و حکم «بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» می‌باشد. (بازرگان، ۱/ ۱۲۳-۱۲۴)

رابطه معناداری بین این کلمات و محور اصلی سوره که ولایت است، به نظر می‌رسد. زیرا پذیرش ولایت در سایه تقوی الهی صورت می‌گیرد و مستلزم دوری از فسق و گردن نهادن به فرامینی است که خدا نازل نموده است.

۸- فضائل سوره مائده

فضیلت سوره و غرض آن هردو تابعی از متغیر محتوای سوره هستند و بسان دو معلول از یک علت واحد در تلازم دائمی باهم به سر می‌برند. در روایتی از ابی بن کعب نقل شده که پیامبر ص فرمود: «من قرأ سورة المائدة أعطى من الأجر بعدد كل يهودي و نصراني يتنفس في دار الدنيا عشر حسنات و محى عنه عشر سيئات و رفع له عشر درجات هر کس سوره مائده را بخواند به عدد هر یهودی و مسیحی که در روی زمین است ده حسنه به او داده می‌شود و ده گناه از او محو و ده درجه بر درجات او افزوده می‌شود.» (طبرسی، جوامع الجامع، ۱/ ۳۰۸)

بررسی محتوای سوره «مائده» نشان می‌دهد که غرض اصلی این سوره تأکید بر ولایت است. طبیعی است که اگر کسی در قرائت این سوره استمرار داشته و در آن تدبر کند به موقعیت ویژه ولی الهی آگاه می‌شود و درمی‌یابد که چون یهودیان راه تفریط و نصرانیان راه افراط را، در مورد ولایت الهی پیش گرفتند، خداوند چنین فضیلتی را برای خواننده این سوره که بر حکم الهی گردن نهاده

است در نظر گرفته است و هرکس که طبق این فرامین عمل نکند ظالم است: «... وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ». (المائدة، ۴۵) بنابراین ملاحظه می‌شود که فضیلت سوره مائده با غرض آن رابطه منطقی و نزدیکی دارد و هردو نیز با محتوای سوره سازگارند.

۹- اسماء الحسنی سوره مائده

دقت در تمامی نام‌های نیکوی الهی سوره مائده نشان می‌دهد: آیات این سوره بر توحید یعنی یکی بودن مبدأ، خالق، رب، اله و معبود عالم اصرار دارند، پس حاکمی در جهان جز او نیست. (جوادی آملی، ۴۸۶/۲۱) و از این رو حاکم و ولی الهی را تنها خداوند مشخص می‌نماید.

۱۰- صدر سوره مائده

از میان پنج سوره‌ای که در قرآن با ندای به امت آغاز شده‌اند؛ (سیوطی، ۲/۲۰۹) سه سوره مائده، حجرات و ممتحنه با خطاب «یا ایها الذین ءامنوا» آغاز می‌شوند. از بررسی مضامین این سوره‌ها می‌توان به ارتباطی که بین این سه سوره وجود دارد پی‌برد و نتیجه گرفت که هر سه سوره حول محور اطاعت از رهبری و ولایت‌مداری است.^۱

۱۱- تناسب سوره مائده با سوره‌های مجاور

در باره تناسب و ارتباط سوره "مائده" با سوره ماقبل آن یعنی سوره "نساء" می‌توان گفت که این دو سوره همتای یکدیگرند. زیرا هر دو سوره با ندا «یا ایها» آغاز شده‌اند. این همانندی در آغاز اشاره‌ای به همانندی دو سوره است. هر دو سوره مدنی هستند و محورهای مشترکی دارند. سوره "نساء" مشتمل بر یک سلسله عقود و پیمانهای صریح و ضمنی است. پیمان‌های صریح؛ مانند عقد نکاح، عقد صداق، عقد حلف، عقد معاهده و امان. عقود ضمنی؛ مانند وصیت، ودیعه، وکالت، عاریه، اجاره و امثال آنها که همگی زیر پوشش تعبیر عام «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا» (النساء، ۵۸) در مد نظر می‌باشند.

۱- این مطلب نتیجه تحقیقات «موسسه تدبر در کلام وحی قم» می‌باشد.

بررسی ساختار سوره مائده با رویکرد ساختار درختی ۷۳

لذا بسیار مناسب خواهد بود که پس از عقود و پیمانها سخن با سوره‌ای ادامه یابد که طلّیعه آن با فرمان به وفای به عقود آغاز گردد. گویا خداوند متعال در آغاز سوره «مائده» به همه انسانهای باایمان خطاب می‌کند: به پیمانهایی که در سوره "نساء" بدانها اشارتی رفت وفادار باشید، همان‌طور که در همین سوره "مائده" عقود و قراردادهای مهمّی مطرح است که باید بدانها وفادار باشید. (آلوسی، ۲۲۲/۳)

در مورد چگونگی اتصال سوره "مائده" و سوره بعد از آن "انعام" این‌طور به نظر می‌رسد: «پس از اینکه خداوند، سوره مائده را با آیه «وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» ختم نمود، اولین آیه سوره انعام را آیه‌ای قرار داد که نشان دهنده قدرت کامل خداوند در آفرینش آسمان و زمین است: «الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ» (طبرسی، مجمع‌البیان، ۴/۴۲۱)

۱۲- قصه‌های سوره مائده

خداوند در آیات ۲۰ تا ۲۶ سوره «مائده» داستان عناد بنی اسرائیل در مورد حضرت موسی (ع) را یادآوری می‌کند که مربوط به عدم دخول بنی اسرائیل در سرزمین مقدس است، که بخاطر نافرمانی از پیامبر الهی، دچار عقوبت شده‌اند. این قصه برای عبرت گرفتن مفید است، زیرا عاقبت سرپیچی از فرامین رسول خداص و نپذیرفتن ولایت الهی می‌تواند عقوبتی مانند بنی اسرائیل در پیش داشته باشد.

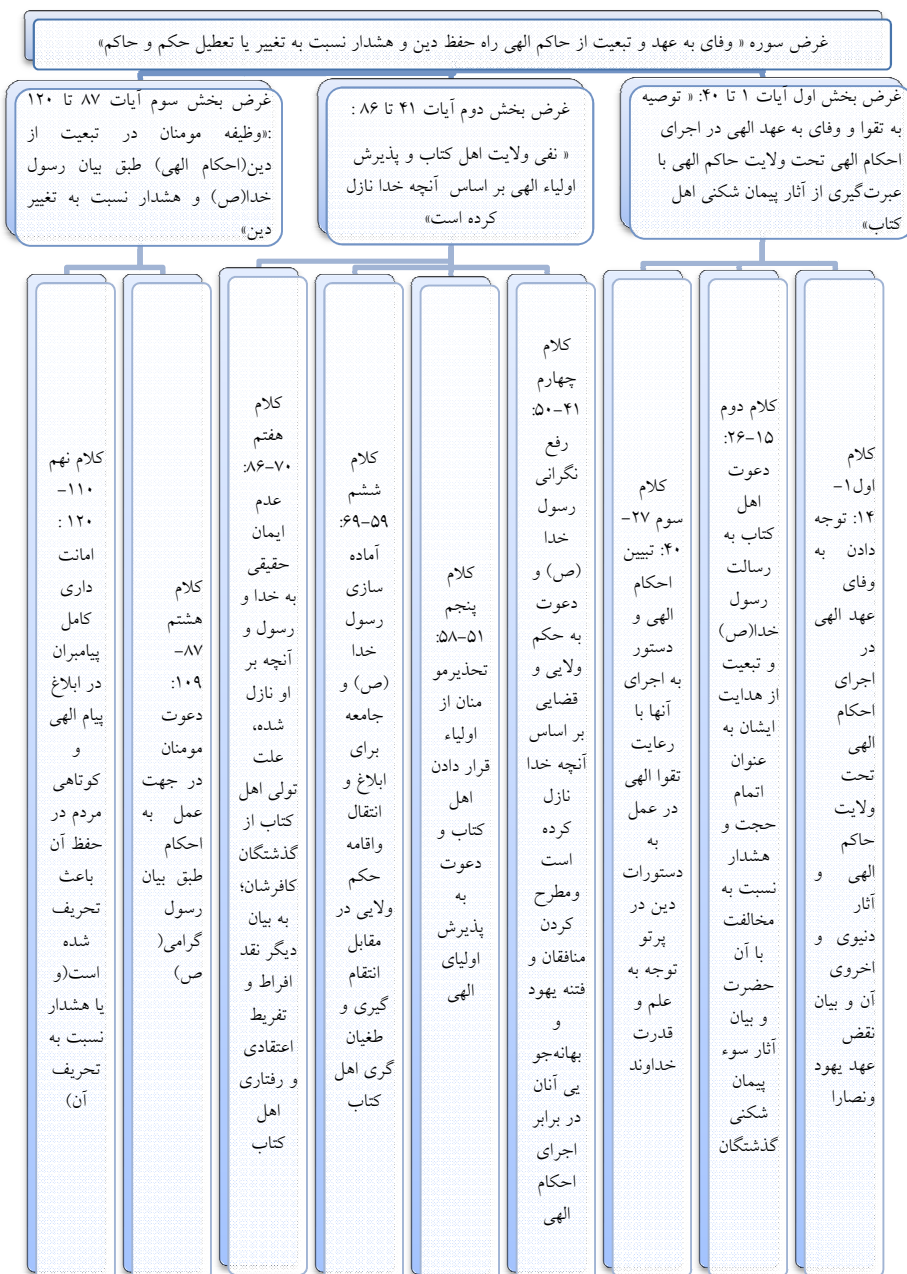
آیات ۲۷ تا ۳۴ به بیان داستان حسادت یکی از فرزندان حضرت آدم نسبت به دیگری و در نتیجه قتل برادرش می‌پردازد؛ که برای اهل کتاب هشدار است که حسادت آنها باعث عدم پذیرش رسالت پیامبر گرامیص به عنوان حاکم الهی نشود.

در آیات ۱۱۲ تا ۱۱۵ داستان نزول مائده مطرح شده است. در آیه ۱۱۴ حضرت عیسی هدف از نزول مائده آسمانی را عیدبودن روز نزول مائده برای افراد معاصر و آیندگان برشمرد. (جوادی‌آملی، ۲۴/۲۵۵) در مکتب انبیاء آن روزی عیدرسمی قرار می‌گیرد که فیض خاص الهی نازل می‌شود و مطلب تازه‌ای برای مکتب آنان پدید می‌آید. (همان، ۲۶۰) به همین جهت روز ابلاغ ولایت و اكمال دین و اتمام نعمت معنوی به مسلمانان نیز، عید غدیر نامیده شده است. می‌توان

این‌طور نتیجه گرفت که «مائده» و «ولایت» هر دو فیض خاص الهی و نعمت ویژه هستند. از آنجا که همیشه بین داستانهای یک سوره و غرض سوره هماهنگی وجود دارد می‌توان گفت که هدف اصلی این سوره «وفای به عهد ولایت» است و قصه‌های این سوره، همسو با مطالب سوره و غرض اصلی آن است.

اکنون که با استفاده از روش‌های کشف ساختار سوره، غرض اصلی سوره مائده مشخص شد، ساختار بدست آمده را به صورت نمودار درختی رسم می‌نماییم.

بررسی ساختار سوره مائده با رویکرد ساختار درختی ۷۵

نتایج مقاله

- ۱- نگرش جامع گرایانه به معانی سوره‌ها، آثار مهمی به دنبال دارد و و افق جدیدی در درک معانی بلند این کتاب آسمانی می‌گشاید. به‌عنوان نمونه در سایه آن به شبهات خاورشناسانی که پراکندگی موضوعی آیات سوره‌ها را از عیب‌ها و نقص‌های قرآن برشمرده‌اند، پاسخ داده می‌شود.
- ۲- با کشف غرض اصلی سوره مائده، می‌توان به بسیاری از اختلافات تفسیری بین علمای شیعه و اهل تسنن در مورد آیات اکمال دین، ولایت و تبلیغ پاسخ داد؛ زیرا همه این آیات با محور سوره که وفای به عهد و تبعیت از حاکم الهی را راه حفظ دین می‌داند، در ارتباط هستند.
- ۳- سوره مائده وصیت‌نامه وحی است. جریان امم پیشین را مطرح کرده است که یهودی‌ها و مسیحی‌ها بعد از پیامبرانشان چه اشتباهاتی کردند. تا مسلمان‌ها بعد از رسول الله مواظب بوده و اشتباهات آنان را تکرار نکنند. زیرا یهودیان و مسیحیان به طور کلی مرتکب خطاهای زیر شدند: بعضی از احکام را تعطیل کردند، بعضی از احکام را تحریف کردند و تغییر دادند، با حاکمان و انبیا الهی جنگیدند در نتیجه بی حاکم الهی شدند. لذا خدا به امت اسلام وصیت می‌کند که بعد از رسول گرامی اسلام (ص) به فکر اجرای احکام اسلام پشت سر ولی خدا باشند. نه احکام را تعطیل کنند، نه تحریف، نه حاکم را حذف کنند و نه تغییرش دهند.
- ۴- عهد عتیق (تورات)، عهد جدید (انجیل)، عهد اخیر (قرآن) است. قرآن کریم آخرین عهد الهی است که دو عهد قبل را دربردارد و دستور «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ» در ابتدای این سوره می‌رساند که باید به این عهد پایبند باشیم.
- ۵- سوره مائده نسخه هدایت جامعه است و عامل بقای تمدن اسلامی پیغمبر است که چه فرمول و رهنمودهایی بدهد تا این تمدن نبوی بماند و با توطئه‌ها متزلزل نشود.

کتابشناسی

- ۱- قرآن کریم
- ۲- آلوسی، سید محمود، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۱۵ ق.
- ۳- ابن عاشور، محمد بن طاهر، التحریر و التنویر، بیروت: مؤسسة التاریخ العربی، ۱۴۲۰ ق.
- ۴- ابن هشام، السیره النبویه، بیروت: داراحیاء التراث العربی، ۱۴۱۳ ق.
- ۵- ابوالفتح رازی، حسین بن علی، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۴۰۸ ق.
- ۶- بازرگان، عبدالعلی، نظم قرآن، تهران: قلم، ۱۳۷۲ ش.
- ۷- بحرانی، سیدهاشم، البرهان فی تفسیر القرآن، تحقیق قسم الدراسات الاسلامیه البعثه قم، چاپ اول، تهران: بنیاد بعثت، ۱۴۱۶ ق.
- ۸- بخاری، محمد بن اسماعیل، صحیح البخاری، بیروت: دارالفکر، ۱۴۰۱ ق.
- ۹- بی‌آزار شیرازی، عبدالکریم و محمد باقر حجّتی، تفسیر کاشف، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۲ ش.
- ۱۰- جواد آملی، عبدالله، تسنیم تفسیر قرآن کریم، قم: مرکز نشر اسراء، ۱۳۹۰ ش.
- ۱۱- حوی، سعید، الأساس فی التفسیر، قاهره: دار السلام، ۱۴۱۲ ق.
- ۱۲- خامه‌گر، محمد، ساختار هندسی سوره‌های قرآن پیش درآمدی بر روش‌های نوین ترجمه و تفسیر قرآن کریم، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۶ ش.
- ۱۳- رشید رضا، محمد، المنار، ابراهیم شمس الدین، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۶ ق.
- ۱۴- زحیلی وهبة بن مصطفى، التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعة و المنهج، بیروت: دار الفکر المعاصر، ۱۴۱۸ ق.
- ۱۵- زركشي، بدر الدین محمد بن عبدالله، البرهان فی علوم القرآن، بیروت: دار المعرفه، ۱۹۹۰ م.
- ۱۶- سید قطب، فی ظلال القرآن، بیروت: دارالشروق، ۱۴۱۲ ق.
- ۱۷- سیوطی، جلال الدین، الإیقان فی علوم القرآن، بیروت: دار الکتب العربی، ۱۴۲۱ ق.
- ۱۸- شحاته، عبد الله محمد، درآمدی بر تحقیق در اهداف و مقاصد سوره‌ها، ترجمه محمد باقر حجّتی، تهران: نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۹ ش.
- ۱۹- صدوق، محمد بن علی، الامالی او المجالس، حسین الاعلمی، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۱۰ ق.
- ۲۰- طباطبایی، سید محمد حسین، المیزان فی تفسیر القرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۲۳ ق.
- ۲۱- طبرسی، ابو منصور احمد بن علی، الاحتجاج، ابراهیم البهادر، تهران: اسوه، ۱۴۱۶ ق.
- ۲۲- طبرسی، فضل بن حسن، تفسیر جوامع الجامع، تهران: انتشارات دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷ ش.
- ۲۳- همو، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: ناصر خسرو، ۱۳۷۲ ش.
- ۲۴- عیاشی، محمد بن مسعود، التفسیر العیاشی، تهران: چاپخانه علمیه، ۱۳۸۰ ق.
- ۲۵- فخر رازی، ابوعبدالله محمد بن عمر، مفاتیح الغیب، بیروت: دار الفکر، ۱۴۰۵ ق.
- ۲۶- قرشی، سید علی اکبر، تفسیر احسن الحدیث، تهران: بنیاد بعثت، ۱۳۷۷ ش.
- ۲۷- قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لأحكام القرآن، تحقیق محمد جمیل عرفان العشاء، بیروت: دارالفکر، ۱۴۱۵ ق.
- ۲۸- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، علی اکبر الغفاری، بیروت: دارصعب دارالتعارف، ۱۴۰۱ ق.
- ۲۹- متقی هندی، علاء الدین علی، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، صفوة الصقاء، بیروت: مؤسسة الرساله، ۱۴۰۵ ق.
- ۳۰- مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.
- ۳۱- محمد الطیب، ابراهیم، اعراب القرآن کریم، بیروت، ۱۴۲۳ ق.
- ۳۲- مدرسی، سید محمد تقی، من هدی القرآن، تهران: دار محیی الحسین، ۱۴۱۹ ق.
- ۳۳- مکارم شیرازی ناصر، الأمل فی تفسیر کتاب الله المنزل، قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب، ۱۴۲۱ ق.